

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

2

Prizren
Mart - 2005

XVII. YÜZYILDA YAZILMIŞ ÖNEMLİ BİR TIP KİTABI

Zekiye Gül ELBİR

Türkçe'nin eski metinleri içerisinde, tıp yazmalarının ayrı bir yeri vardır. Dinî, tarihî, edebî v.b. alanlarda yazılmış eserler üzerinde bir çok çalışma yapılmış iken, tıp konusunu içeren eserler - bir iki önemli araştırma dışında - yeterince ele alınmamıştır. Halbuki tıp yazmaları Türk dilinin kelime hazinesini, terimlerini, işleyişini ortaya koymak açısından büyük önem taşırlar.

Türkler İslâmiyet'i kabul etmeden önce de tıp konusunda eserler yazmışlar, günümüze ulaşan vesikalar bırakmışlardır. Böylece, XI. yüzyıldan itibaren önemli eserler vermiş, hekimler yetiştirmişlerdir. Tıp bilimine hizmet etmek üzere pek çok kurum, merkez açılmış, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu kurumların sayısı en üst düzeye ulaşmıştır.

Bilim dili olarak Arapça'nın kullanılır olması, tıp kitaplarının büyük oranda bu dille yazılmasına sebep olmuştur. XIII.-XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Beylikler dönemi başlamış, Arapça eserler yazılmaya devam edilmiş, Arapça'dan Türkçe'ye çeviriler yapılmış, bununla birlikte müstakil Türkçe eserler de verilmiştir.

Burada tanıtmaya çalışacağımız eser de, XVII. yüz yılın ikinci yarısında yazılmış bir Türkçe tıp kitabıdır.

Kitabın yazarı Sâlih bin Nasrullah'ın doğum tarihi bilinmemektedir. Ancak ölüm tarihi H.1079-1080 / M.1669-1670 olarak bildirilmektedir. Halep'te doğan Sâlih bin Nasrullah, katolik bir aileye mensuptur. Keşfü'z-zünûn Zeyli'nde adı Sâlih bin Sellum el-Halebî olarak geçmektedir.¹ Küçük yaşta İslâmiyet'i seçmiş ve medrese öğrenimi görmüştür. Tıp tahsilini Halep Dârü'ş-şifâsi'nde, - bazı araştırmacılara göre İstanbul'da yapmış -² daha sonra burada başhekim olmuştur.³

1 Mahmut KARAKAŞ, **Müspet İlimde Müslüman Âlimler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 602

2 Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (Hazırlayan: İsmail ÖZEN), Meral Yayınları, III. C, İstanbul 1975, s. 230-231

Yazar, Halep'ten İstanbul'a geldiğinde ise, Fatih Dârü's-şifâsı başhekimliğine atanmıştır. 1656 yılında IV. Mehmet'e başhekim olmuş, kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuş,⁴ reîsü'l-küttâblık yapmıştır.

Sultan IV. Mehmet'in saray hekimlerinden olan Sâlih Efendi, padişahın emri üzerine *İcmetü'l-Beycn fi Tedbiri Bedeni'l-İnscn* (İnsan Sağlığı ve Sağlığı Korumanın Amacı) adlı eserini yazmış⁵ ve padişah bu eseri çok beğenerek kendisine samur kürk giydirmişti.⁶ Yazar 1669'da Teselya-Yenişehir'de vefat etmiştir.⁷ Sâlih Efendi'nin çok iyi bir öğrenim gördüğü, Arapça ve Lâtince bildiği, müziğe büyük kabiliyeti olduğu⁸ kaynaklarda yer almaktadır. Bazı tıp araştırmacıları, Sâlih bin Nasrullah'ın eserlerinin en önemli özelliğinin, klâsik İslâm tıbbı ile Batı tıbbını başarılı bir şekilde sentezlemiş olmasına bağlamaktadırlar.⁹ Eserinin bir çok yerinde batılı tıp bilginlerinden ve ünlü İslâm hekimlerinden söz etmekte ve onların terkiplerinden örnekler vermektedir :

“Şeyf Re'is İbn-i Sinc dir ki sevdç-yı tabi'iyeden dafı hummc-yi rub' olmak mümkündür ve bunun sebebi sevdç artırıcı şeyler isti'mcl eylemekdendir veyc aflctı yakıcı şeyler tencvül eylemekdendir” 267-a/11,12,13,14

“Şeyf Devud dir ki mak'ad üzerine kuru şişe çekmek eyü tedbirdür” 39-a/3,4

“Cclinus tceze sergüleyi dögüp ic yağıyla karışdurup 'ırku'n-nescya yaku eylerdi” 260-a/2,3,4

“ve Sencrtus ^ekim dir ki veca'-i mefc'ılın şişinde eger kızılık varise yakusına yağ koymamak gerek hemcn arpa unı ve sinirli yaprak ve it üzümü bunları azacık za'fercnla ve bir döne yımırta “arusıyla karışdurup yaku eylemek gcyet a'lcdir” 259-a/6,7,8,9

Yazarın tespit edilebilen eserleri şunlardır :

1- *İcmetü'l-Beycn fi Tedbiri Bedeni'l-İnscn*

-
- 3 Murat YURDAKÖK, Nasrullahoğlu Salih (? – ölm.1669), **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, 1995, S. 38, s. 473
 - 4 Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR, **Tıbbî Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi**, Güneş & Nobel Yayınları, Bursa 1996, s. 287
 - 5 Adnan ADIVAR, **Osmanlı Türklerinde İlim**, 4.Baskı, İstanbul 1982, s. 130-131
 - 6 Bedi N. ŞEHİSUVAROĞLU-Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR-Gönül CANTAY GÜREŞSEVER, **Türk Tıp Tarihi**, Bursa 1984, s. 95
 - 7 Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR, Hekimbaşı Salih bin Nasrullah (? – 1669), **TDA**, S. 100, Şubat 1996, s. 195
 - 8 Ali Haydar BAYAT, **Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Yüksek Kurumu-Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Ankara 1999, s. 69
 - 9 Esin KÂHYA- Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR, **Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 179

2- †cyetü'l-İtken fi Tedbiri Bedeni'l-İnscn (Nüzhetü'l-Ebdcn fi Tercümeti †cyetü'l-İtken)

3- Tıbb-ı Cedidü'l-Kimyeci (Tercüme-i Krabadin-i Cedid), (†cyetü'l-Müterakki fi Tedbiri külli Maraz), (Mürşidü'l-Libcs fi Tercüme-i İspagerya), (Tıbbü'l-Cedid Ellezi Ahtereuhü Barakelsus)

4- †cye fi't-tıbb

5- Bürrü's-sc'at

Bu yazıda, Sâlih bin Nasrullah'ın †cyetü'l-Beycn fi Tedbiri Bedeni'l-İnscn adlı eseri ve özellikle Köprülü Kütüphanesi 975 numarada kayıtlı nüshası üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü bu nüshanın müellif hattı olduğu kanaatindeyiz. Söz konusu nüshayı tanıtmadan önce, eserin diğer nüshalarını vermek yerinde olacaktır. Eserin müellif hattı haricinde, Türkiye ve yurt dışındaki nüshaları (istinsah tarihi şırasıyla) şunlardır:

1-Safranbolu Kütüphanesi No:237, H.1075 / M.1664-1665, 184 varak, nesih, 20,5 x 14,5 (14 x 6,5) cm.

2-Balıkesir İl Halk Kütüphanesi No:10 Hk.304, H.1075 / M.1664-1665, 218/488 varak, 19 satır, ta'lik, 20,5 x 15,5 (16 x 9,5) cm., şemseli, miklepli, kahverengi deri ciltli, kağıdı harf fligranlı.

3-Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 3051/3565, H.1081 / M.1670-1671, 182 yaprak, 25 satır, nesih, 28,2 x 17,5 (20,7 x 10,5) cm.

4-Millî Kütüphane No: 3458, H.1086 / M.1675-1676, 1-205 yaprak, 21 satır, nesih, 20,7 x 14,9 (15,2 x 8,5) cm.

5-Hacı Selim Ağa Kütüphanesi No: 874-I, H.1090 / M.1679-1680, 111 varak, 29 satır, nesih/nesta'lik, 25 x 14 (19 x 8) cm., müstensih: Emin Mehmed bin el-Hac İsmail el-Muvakkıt.

6-Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 3580, H.1091 / M.1680, 102 varak, nesih.

7-Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No: 3586-I, H.1091 / M.1680, 102 yaprak, 29 satır, nesih, 28,9 x 16,7 (18,3x10) cm.

8-Antalya Tekelioğlu Kütüphanesi, No: 482, H.1092 / M.1681, 175 yaprak, 21 satır, nesih, 20 x 14 (16 x 9) cm., Mehmed bin Mehmed.

9-Müthaf eserler, No: 738, H.1095 / M.1683-1684, 15-348 varak.

10-İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Türkçe No: 7069, H.1097 / M.1685-1686, 389 yaprak, 13 satır, nesih, 29,5 x 20 (20,7 x 12,3) cm.

11-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 3679, H.1099 / M.1687-1688, 170 varak, 23 satır, ta'lik, 20,5 x 14,5 (13,5 x 6,5) cm., müstensih Mehmed Yahya bin el-mevlî Mustafa el-Eyyubî.

12-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 200, H.1102 / M.1690-1691, 228 varak, nesta'lik, 20,2 x 14,8 (15,7 x 9,3) cm.

13-Millî Kütüphane, No: 3005, H.1104 / M.1692-1693, 44 yaprak, 19 satır, ta'lik.

14-Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 816, H.1111 / M.1699-1700, 1-223 yaprak, 17 satır, nesih, 21 x 14,9 (13,8 x 8,5) cm., müstensih Abdülhak Kemani.

15-Topkapı Sarayı Müzesi, Yeniler Kitaplığı No: 4046/1786, H.1114 / M.1702-1703, 133 varak, 27 satır, nesih, 25 x 15,5 cm.

16-Kütahya Vahit Paşa İl Halk Kütüphanesi, No: 802, H.1115 / M.1703-1704, 9-181 yaprak, ta'lik.

17-Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 1964, H.1122 / M.1710-1711, 3-339-2 varak, 17 satır, ta'lik.

18-Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3049/3563, H.1122 / M.1710-1711, 215 varak, 25 satır, ta'lik, 24,5 x 13,9 (15,7 x 6) cm., müstensih Simzâde Mustafa bin Mehmed.

19-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 237, H.1122 / M.1710-1711, 1-168 varak, nesih, 21 x 14,7 (16,4 x 9,6) cm., müstensih Ali Yedd Salih bin Bilâl.

20- İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Türkçe No : 7056, H.1123 / M.1711-1712, 211 yaprak, 21 satır, ta'lik, 20,5 x 13 (15 x 6,2) cm., müstensih Mehmed Eyyubî.

21-Erzurum Kütüphanesi, No: 23989, H.1123 / M.1711-1712, 212 varak, 35 satır, ta'lik, 22 x 13 (18,5 x 8) cm., Ahmed bin Muhammed Efendi tarafından Trablusşam'da istinsah edilmiştir.

22-Abdi ÖZKÖK Özel Kütüphanesi, H.1124 / M.1712, 388 sayfa, 21 satır, nesih, 21,5 x 20 cm., müstensih Veliöğlü Hacı Mehmed.

23-Çorum İl Halk Kütüphanesi, No: 2897, H.1124 / M.1712, 228 varak, nesih, 25,3 x 15,5 (18,2 x 9) cm., müstensih Musa bin Nureddin.

24-Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa No: 1363, H.1126 / M.1714, 143 yaprak, 31 satır, nesih, 26 x 15 (18 x 8,8) cm., müstensih Fendiye Ahmed bin Ebubekir.

25-Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal No: 745, H.1129 / M.1716-1717, 138 yaprak, 27 satır, nesih, 22 x 15 (16,3 x 9,2) cm.

26-Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Yazma A. No: 119, H.1130 / M.1717-1718, 182 varak, 21 satır, rik'a.

27-İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Türkçe No: 7039, H.1132 / M.1719-1720, 259 varak, 23 satır, nesih, 29,5 x 18 (20,5 x 9) cm., müstensih Mustafa.

28-Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi No: 699, H.1132 / M.1719-1720, 85 varak, nesih.

29-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 117, H.1134 / M.1721-1722, 500 varak, nesih, 21,3 x 12,7 (14,9 x 7) cm., müstensih Mehmed bin Ahmed el-Besnevî.

30-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü No: 1677/1783, H.1134 / M.1721-1722, 169 yaprak, 25 satır, nesih.

31-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 202, H.1135 / M.1722-1723, 244 yaprak, ta'lik, 21,1 x 13,4 (17 x 7,6) cm.

32-Konya-Akşehir İlçe Halk Kütüphanesi, No: 341, H.1138 / M.1725-1726, 19 satır, nesih, 16,7 x 9,3 cm., müstensih Mehmed Efendi.

33-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 109, H.1148 / M.1735-1735, 350 varak, ta'lik, 23,3 x 12,8 (16,8 x 7,6) cm., müstensih Mehmed Sadık.

34-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 213/142, H.1158 / M.1745, 183 varak, 21 satır.

35-Millî Kütüphane, No: 3167, H.1165 / M.1751-1752, 161 varak, nesih, 20,7 x 15 (16 x 8) cm.

36-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 42, H.1166 / M.1752-1753, 187 varak, nesta'lik, 21,1 x 15,5 (17,4 x 8,4) cm., müstensih İsmail bin Mehmed.

37-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 450, H.1167 / M.1753-1754, 1-193 varak, nesta'lik, 22,2 x 13,2 (17,7 x 8,1) cm.

38-Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye No: 1030, H.1170 / M.1756-1757, 10-278 varak, 27 satır, ta'lik, 21,6 x 12 (17 x 6,8) cm.

39-İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Türkçe No: 4705/7078, H.1183 / M.1769-1770, 177 varak, ta'lik, 23 x 15 (17,4 x 9,8) cm., müstensih İsmail bin Ebibekr.

40-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 159, H.1191 / M.1777, 1-218 yaprak, nesih, 21,4 x 16 (16 x 10) cm., müstensih Munla Süleyman.

41-Kütahya-Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 409, H.1192 / M.1778, 4-178-17 yaprak, nesih, 21,8 x 16 (15 x 10,5) cm.

42-Elazığ İl Halk Kütüphanesi, No: 3317, H.1192 / M.1778, 217 varak, 19 satır, ta'lik, 15 x 21 cm.

43-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 214/235, H.1203 / M.1788-1789, 241 yaprak, 21 satır, ta'lik, 21,7 x 13 (16,2 x 7) cm.

44-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 211/219, H.1205 / M.1790-1791, 268 yaprak, 19 satır, nesih, 21,4 x 14 (16,5 x 7,5) cm., müstensih Gani Yusuf Efendi.

45-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü No: 1678/1784, XVIII.yy., 114 varak, 31 satır, nesih, 25 x 15 cm., müstensih Mütevellizâde Derviş Mehmed.

46-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü No: 1676/1782, XVIII.yy., 353 yaprak, 15 satır, nesih, 29 x 17 cm.

47-Millî Kütüphane, No: 1/227, H.1272 / M.1855-1856, 5-186 varak, 18 satır, ta'lik, 25 x 18 (20 x 12,4) cm., müstensih Şanizâde.

48-Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 1494, 405 varak, 15 satır, nesih, 21,5 x 15,5 (15,5 x 9) cm.

49- Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 3849, 1-373 yaprak, 13 satır, nesih.

50-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 339, 1-302 yaprak, ta'lik, 16,1 x 9,6 (12,2 x 5) cm.

51-Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi No: 5520, 293 varak, 21 satır, nesih, 21 x 10,5 (14,6 x 6) cm., müstensih Ahmed bin Hasan el-Üsküdarî.

52-Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi No: 698, 1-288 varak, nesih, 23,5 x 16,2 (15,8 x 7,5) cm.

53-Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye No: 2/1007, 271 varak, ta'lik, 20,6 x 13,5 (17 x 8,3) cm.

54-Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 3050/3564, 260 yaprak, 19 satır, nesih, 20,5 x 12,7 (14,7 x 7,7) cm.

55-Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 3994, 3-241-3 yaprak, 17 satır, ta'lik.

56-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ahmed III.Kitaplığı No: 2063/1787, 246 varak, 17 satır, nesih, 23 x 14,3 cm.

57-Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 26798, 243 yaprak, 17 satır, nesih, 21,0 x 15,0 (16,2 x 9,4) cm.

58-Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No: 3038, 233 varak, 21 satır, nesih.

59-Selimiye, No: 460, 231 varak, ta'lik, 17 x 12 (14 x 9) cm.

60-Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi No: 2521, 226 yaprak, 21 satır, nesih, 21,5 x 14 (15,5 x 6,5) cm.

61-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No: 3680, 226 yaprak, 19 satır, nesih, 21 x 13,5 (16 x 7) cm.

62-Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan No: 345, 6-213 varak, 21 satır, nesih, 26 x 14 (16 x 8) cm.

63-Müthaf Eserler, No: 1246, 206 varak, nesih, 28,5 x 16,5 (20 x 8) cm.

64-Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi No: 574, 204 varak, 19 satır, nesih, 21 x 16 (16,1 x 9,6) cm.

65-İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet No: 140, 22-190, 25 satır, nesih, 20 x 15,5 cm.

66-Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa No: 2065, 189 yaprak, 21 satır, rik'a, 20,5 x 14 (15,5 x 8,5) cm.

67-Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, No: 1/418, 1-187 varak, nesta'lik, 21,5 x 14 (15,5 x 7,5) cm.

68-Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, No: 1530, 185 yaprak, ta'lik, 20,5 x 14 (13,5 x 9,5) cm.

69-Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli No: 1640, 179 varak, 19 satır, ta'lik, 17,1 x 11 (12,3 x 6,2) cm.

70-İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi, Türkçe No: 7132, 170 varak, 22 satır, ta'lik, 19,5 x 12,5 (15 x 7,9) cm.

71-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 182, 169 yaprak, nesih, 20 x 14,3 cm..

72-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 247, 1-167 varak, nesih, 21,3 x 16 (11,3 x 8,6) cm.

73-Millî Kütüphane, No: A.1645, 160 yaprak, 25 satır, nesih, 21,8 x 14,8 (16,5 x 8,3) cm.

74-Cebeci Kütüphanesi, No: 970, 159 yaprak, ta'lik, 21 x 12,5 (17 x 7,5) cm.

75-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı No: 654/1785, 157 varak, 27 satır, nesih, 23,5 x 14,5 cm.

76-Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi No: 694, 151-180 varak, nesih.

77-Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, No: 2960, 150 varak, 21 satır, nesih, 27 x 17,2 (19,3 x 9,5) cm.

78-Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi No: 2476, 150 varak, 21 satır, nesih, 19,7 x 13,5 (14,2 x 7,7) cm.

79-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 212/180, 148 yaprak, 25 satır, ta'lik, 20,7 x 14 (14,5 x 8) cm.

80-Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami No: 922, 147 varak, 29 satır, ta'lik, 26,7 x 14,5 (19 x 7,8) cm.

81-Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 1243, 3-144, 23 yaprak, ta'lik, 21,4 x 13,5 (16,3 x 8,5) cm.

82-Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No:3587, 134 yaprak, nesih, 22,3 x 15,4 cm.

83-Manisa İl Halk Kütüphanesi, No: 5335, 132 varak, 27 satır, ta'lik, 23,8 x 14 (18,4 x 8,5) cm.

84-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 2/165, 9-118 yaprak, ta'lik.

85-Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, No: 8651, 122 yaprak, nesih, 21,5 x 14,5 (14,3 x 8,5) cm.

86-Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir No: 433, 120 varak, 19 satır, ta'lik, 22 x 17 (17 x 11) cm.

87-Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli No: 1641, 112 varak, 29 satır, ta'lik, 21,3 x 14 (17,2 x 7,7) cm.

88-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No: 206, 112 yaprak, nesih, 20,8 x 14,8 (16,5 x 8,8) cm.

89-Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye No:1041, 113-172, nesih, 28,3 x 17 cm.

90-İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet No: 309, 108 varak, 19 satır, nesih, 18,5 x 11,5 cm.

91-Samsun On Dokuz Mayıs İl Halk Kütüphanesi, No: 1392, 102 yaprak, 31 satır, sülüs, 23 x 13 cm.

92-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 216/199, 99 varak, 21 satır, nesih, 21,3 x 15 (15,8 x 9) cm.

93-Çapa Tıp Fakültesi Kütüphanesi, No: 4447, 96 varak, rik'a, 21 x 13,5 (16 x 8) cm.

94-Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi No: 1/710, 1-91 yaprak, ta'lik, 20,8 x 13,3 (14,5 x 7,1) cm.

95-Cerrah Paşa Kütüphanesi, No:136, 70 yaprak, nesih, 20x14,3 (15,9 x 6,5) cm.

96-Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tıp No: 215/146, 56 yaprak, 19 satır, nesih, 20,2 x 15 (14,5 x 8,8) cm.

97-Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa No: 472, 26-73 yaprak, 25 satır, ta'lik, 16,3 x 9 (22 x 13) cm.

98-Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, No: Y.719.

99-Edirne Selimiye Yazmalar Fihristi, No: 1612

100-Edirne Selimiye Kütüphanesi, K.460

101-Hindistan Kütüphaneleri, RL, Nu : 41

102-Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Y.3350

103-Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi, Y.572/2

104-Saraybosna Hygienski İnstitüte, 50/5 r.t. 39

105-Zagrep Şarkiyat Enstitüsü Y.394

106-Zagrep Şarkiyat Enstitüsü Y.583

107-Zagrep Şarkiyat Enstitüsü Y.2079

108-Münih Bayerische Staats Bibliothek Cod. Turc. Nu : 325/1

109-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 6

110-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 28

111-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 76/2

112-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 107

113-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 127

114-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 179

115-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 253

116-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 269

- 117-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 282
 118-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 283
 119-İstanbul Üniv. Tıp Fak. Tıp Tarihi Enstitüsü Kütüphanesi, No: 303/1
 120-İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Yıldız Tıp T.Y. No: 8
 121-İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Yıldız Tıp T.Y. No: 9
 122-İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Yıldız Tıp T.Y. No: 230
 123-İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Yıldız Tıp T.Y. No: 1699
 124-İstanbul Üniv. Kütüphanesi, Yıldız Tıp T.Y. No: 1727
 125-Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, K.146
 126-Hollanda Utrecht Üniv. Kütüphanesi nüshası
 127-Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: Y.1011
 128-Millî Kütüphane, No: 2828, 253 varak, nesih, 21 x 14,5 (16,5 x 8) cm.
 129-Millî Kütüphane, No: 2838, 199 varak, rik'a, 21,3 x 15,5 (17 x 8,5) cm.
 130-Millî Kütüphane, No: 3449, 134 yaprak, ta'lik, 20 x 13,5 (16 x 8,5) cm.
 131-Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, No: 339, 554 sayfa, 20 x 14, 10 x 16,5 cm.
 132-Suriye Türkçe Yazma Eserler, No:14582

Eserin, bizim tespit edebildiğimiz 132 nüshası dışında, başka nüshalarının olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü eser, döneminde sıkça okunan, genel tıp konulu pratik bir el kitabı, başvuru kaynağı olmuştur.

Köprülü nüshasında, herhangi bir istinsah kaydı ve müstensih adı yer almamaktadır. Kitabın sonundaki bilgilerden eserin, H.1075 / M.1664-1665 yıllarında Edirne'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Yine İslâm Konferansı Teşkilâtının hazırladığı katalogda¹⁰ da, Köprülü nüshasının müellif hattı olduğu bilgisine rastlamaktayız.

Vişneçürüğü renginde, deri ciltli olan kitabın dış kapakları, bazı etkiler sebebiyle farklı renge dönüşmüştür. Deri cilt, yıldız işlemeli, şemse desenli ve mikleplidir. Kitabın ön ve arka kapakları epeyce yıpranmıştır, iç sayfalarda bazı silik kısımlar vardır, fakat istifade edilebilir durumdadır. Ebadı 29,5 x 18 (20,3 x 9,5) cm.'dir.

Eser, 301 yapraktan ibaret olup, her sayfada 17 satır bulunmaktadır. Sadece 1-b sayfası 15, 265-a ile 265-b sayfaları 16 satır olarak düzenlenmiştir. Harekesiz nesih ile yazılmış, çok az yerde hareke kullanılmıştır. Bazen de kelimenin ya kök, ya da ek bölümü harekelenmiştir. Ayrıca, örnek olarak verilen hadislerin tamamı harekelidir ve Arapça'dır. Kitabın kağıdı sarımtırak renklidir, başta fihrist bulunmaktadır. İlk sayfada mavi renkli, işlemeli boş bir serlevha yer almaktadır. Birinci ve ikinci sayfalar yıldız gömmeli, diğer sayfalar sadece yıldız cetvellidir. Eserin tamamında yıldızla ve kırmızı

10 Ramazan ŞEŞEN-Cevat İZGİ-Cemil AKPINAR, İslâmî Tıp Yazmaları Katalogu, İslâm Konferansı Teşkilâtı, III. İslâm Tıp Kongresi, İstanbul 1984

9.Fasıl : Fa“d (kan alma) ile ilgili bilgiler verilir. 30-b/6

10.Fasıl : Müshil şerbetlerden söz edilir. 39-b/10

2.Makale: Bu makalede iki bâb ve on fasıl bulunmaktadır. 43-b/9

1.Bcb : Müfredct (alfabetik olarak basit ilaçlar, eczalar, çeşitli maddeler). 43-b/10

11.Bcb : Mürekkebct (birleşikler, terkipler v.b.). 107-a/4,5

1.Fasıl : Mürekkep şerbetler. 107-a/6,7

2.Fasıl : Ma‘cunlar müshil ve kcbız olan ilaçlar. 110-b/2,3

3.Fasıl : Müshil etkisi için kullanılan ma‘cunlar. 115-a/1,2

4.Fasıl : Mide, dimağ ve beş duyudan bahis vardır. 117-a/15,16

5.Fasıl : kur“lar (tabletler) anlatılır. 117-a/16,17

6.Fasıl : Sufuflar (toz halindeki ilaçlar) işlenir. 122-a/9,10

7.Fasıl : Lu‘uket (pastiller) tanıtılır. 122-b/10,11

8.Fasıl : Merhemlerden (pomatlardan) söz edilir. 123-b/4,5

9.Fasıl : Yağlar konusu ele alınır. 125-a/9,10

10.Fasıl : Şiyçf (fitiller) yer alır. 126-a/4,5

3.Makale: Baştan ayağa bütün organlarla ilgili hastalıkların sebepleri ele alınıp, anlatılır. 126-b/7

4.Makale: Vücutun bir organına ait olmayıp, bedenine geneline sirayet edebilen hastalıklar tanıtılır. 260-a/10

%ctime son bölümü oluşturur. 298-b/17

Söz konusu ettiğimiz eserin dili, oldukça yalın bir Türkçe‘dir. Fakat terimlerin çoğunluğu Arapça, bir kısmı Farsça ve az miktarda da Yunanca ve diğer dillere ait terimlerdir. Türkçe terim sayısı azdır. Özellikle ilaç adlarının büyük kısmı Arapça’dır. Meselâ:

“kur“ 167-b/9, “merhem” 123-b/14, “hukne” 146-b/12, “hukne-i hcdde” 146-a/15, “tūc” 58-a/10, “tūc-yı cfer” 289-a/5,8 v.s. Farsça ilaç adları da eserde yer almaktadır. “tiryck” 60-a/1, “pczehr” 278-a/3 v.b.

Ayrıca ilaç yapımında kullanılan madde adlarının, bazen batı dillerine ait kelimeler olduğu görülmektedir. “yeteryul” 131-a/14, “isbirit” 138-a/8, “kırımı-tartaru” 207-a/9, 287-b/4 gibi.

İlaçlara kaynaklık eden, tıp dilinde drog diye adlandırılan unsurlar (bitkiler, meyveler, maddeler v.b.) bakımından yine Arapça’nın etkinliği dikkat çekicidir. Fakat bazen, bir drogun hem Arapça, hem Türkçe, hem de Farsça veya başka bir dildeki karşılığı aynı cümlede verilmektedir. Bu da, kavram ya da terimin daha anlaşılır ve açıklayıcı olmasını sağlamaktadır.

“peygamber agacı bunu hükemc-i mütekaddimin kitceblarında yazmamışlardır zirc bilmezler idi ammc Frenkler bunu Yeni Dünyc’da buldılar anların dilince buna gıycku dirler Frenkler linyu“cntu dirler ve pclu“cntu dirler ma’ncsi mübrek agac dimekdür” 55-a/2,3,4,5,6

“tut meşhurdur ‘Arabca daftı tut dirler ve fer“cd daftı dirler” 61-a/8,9

“şeb-buy ‘Arabca mengur dirler fayrı daftı dirler” 76-b/6,7

“sünnetlüce otı ba‘yılar bu ota topızlık dirler” 72-b/6,7

“diycsintc ya‘ni Türkce agdcyi taşı dirler” 140-a/4,5

Eserdeki hastalık adları, sağlık terimleri büyük oranda Arapça’dır.

“yarakcn” 230-a/12, “kulunc” 210-a/14, “hummc” 256-a/3, “kubc” 289-b/16, “galixet” 264-b/5, “maf“allar” 84-b/1 gibi.

Türkçe sağlık terimleri az olmakla birlikte, genellikle tamlama şeklindedirler. Tek sözcükten oluşan terimlerin sayısı oldukça azdır.

“göbek burusu” 195-a/13, “gönül dönmek” 13-b/12, “baş ağrısı” 35-b/7, “baş dönmek” 250-b/3, “talak ağrısını” 90-b/15, “çıban” 177-b/2, “çığıd” 294-b/15, “öksürük” 275-b/4, “sirace” 283-a/12, v.b.

Organ adlarının büyük bir kısmı Türkçe’dir. “bel” 209-a/3, “bağırsak” 50-b/1, “baş” 72-a/4, “bögrek” 236-a/5, “diz” 38-b/9, “göz” 160-b/10, “boyun” 283-a/12, “ayak” 232-b/17

Slıh bin Na“rullah’ın tanıtıma ve söz varlığından örnekler vermeye çalıştığımız İcyetü’l-Beycn fi Tedbiri Bedeni’l-İnscn adlı eserinde ayrıca, yazarın kendi deneyimlerine ve tıbbî folklor unsurlarına da tesadüf edilmektedir.

“dil altı” 166-a/9, “yılduz düşdi” 10-a/10, “turtası tutdı” 141-b/12, “talaklı” 229-a/10

Terimlerde Arapça’nın üstün olmasına karşın, eserin dili yalın, ifadeler düzgün ve anlaşılır tarzdadır. Dil bilgisi açısından Eski Anadolu Türkçesi’nin özelliklerini görmekle beraber, günümüz Türkiye Türkçesi’ne yaklaşan şekiller de rastlanmaktadır. Meselâ belirtme hâli eki, III. teklik kişi ekinden sonra hem -n, hem de bu günkü kullanımıyla geçmektedir.

“dcnesin” 173-b/13, “diş ağrısını” 56-a/12, 61-a/16, “eftimını” 136-a/14, “cümlesini” 195-a/6, “balgamı” 117-b/1, “mi‘deyi” 194-b/1, “kırmız ma‘cunını” 182-b/8 gibi.

Geniş ve şimdiki zaman ifadeleri aynı ekle karşılanmıştır. Gelecek zaman eki, III. teklik kişi dışında henüz kullanımda değildir. Bir kısım ekler ise, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki gibi, daima düz veya yuvarlak ünlü barındırmaktadır. Ancak bir kısım eklerin ise, zaman zaman hem düz, hem de yuvarlak şekillerini görmek mümkündür. Bu ikileme maruz kalan eklerin sayısı az değildir.

“görüne” 96-b/13, “görünür” 106-a/3, “semirsin” 135-b/8, “yisün” 135-a/14, “demür diken” 124-a/2, “demir “uyı” 198-b/16, “karışdırup” 243-a/7, “karışduralar” 243-b/4, “çukurlanur” 139-b/5, “yumşadır” 106-b/1 v.s.

Küçük ünlü uyumu tamamen oluşmamıştır. Bu gün artık kullanılmayan, zarf-fiil eklerinden bazılarına ve -rAk küçültme ekine seyrek olarak tesadüf edilmektedir.

“tokuncak” 92-b/16, “oluncak” 84-a/17, “gelecek” 240-a/7, “işidicek” 134-a/15, “yaticak” 213-a/10, “görmedin” 217-a/14, “acıracak” 15-a/1, “yegrekdür” 43-b/9 gibi.

-IA ve -n enstrumental hâli ekinin, kimi zaman zarf görevi yüklediği görülmektedir. “geceyle” 199-a/2, ““abchla” 172-a/5, “vaktin” 141-a/16, “afşamın” 79-b/11 v.s.

Eserde, -IA eki bazen “olarak” ifadesini de karşılamaktadır.

“sıcakla” 79-b/6, “gücle” 84-a/12, 131-b/14, “ac karınla” 143-b/14, 207-b/17 v.s.

I. teklik kişi eki -In ve istek eki -Ayn, az sayıdaki örnekleri ile söz konusu eserde karşımıza çıkmaktadır.

“kırılırm” 134-b/17, “eylerin” 135-a/9, “dirin ki” 33-a/9, 33-b/11, “yiyeyin” 135-b/11, “bogazlayayın” 135-b/3 v.b.

Eski Anadolu Türkçesi'nin karakteristik eklerinden olan -vUz I. çokluk kişi eki, sadece bir örneği ile metinde yer almaktadır.

“eyleyevüz” 7-b/1

Ayrıca, eser üzerinde yaptığımız dizin çalışmasında, toplam 6827 madde başı kelime ve terim elde edilmiştir. Bu sayıya tamlamalar da dahildir. Bunları kelimelerin, terimlerin kökenlerine ve yüzdelik oranlarına göre şu şekilde verebiliriz: Türkçe 2479-%36.3, Arapça 3070-%44.9, Farsça 981-%14.3, Yunanca 142-%2.07, İtalyanca 2-%0.02, Fransızca 16-%0.23, Osmanlıca 5-%0.07, Slâvca 1-%0.01, Lâtince 3-%0.04, Rusça 1-%0.01, Süryânice 13-%0.19 ve menşei bilinmeyen 114 kelime tespit edilmiştir.

Sonuç olarak tanıtmaya, dil özelliklerinden ve söz varlığından örnekler vermeye çalıştığımız eser, Türk dilinin büyük bir hazinesini barındırmaktadır. Dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi ile bu günkü Türkiye Türkçesi arasında bir “geçiş dönemi eseri” niteliği taşımaktadır.